

Piotr Lechowski

**LIKWIDACJA SKUTKÓW DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ
W POLITYCE BIBLIOTECZNEJ PRL (1945–1950)**
**OVERCOMING THE CONSEQUENCES OF THE SECOND WORLD
WAR IN THE LIBRARY POLICY OF POLISH PEOPLE'S REPUBLIC
(1945–1950)**

Abstrakt: *Odpowiedzialna za realizację polityki bibliotecznej w początkach PRL Naczelna Dyrekcja Bibliotek w Ministerstwie Oświaty podjęła w latach 1945–1950 szereg działań zmierzających do likwidacji skutków drugiej wojny światowej w dziedzinie bibliotekarstwa. Do najważniejszych z nich zaliczyć można: zabezpieczenie i rozdział kilku milionów książek z bibliotek opuszczonych i porzuconych, sprowadzenie księgozbiorów wywiezionych przez Niemców na Dolny Śląsk, rewindykację bibliotek polskich z obszaru innych państw, ewidencję strat i szkód bibliotecznych, przygotowanie roszczeń reparacyjnych wobec Niemiec za straty w zakresie bibliotekarstwa oraz uchwalenie i wdrożenie w życie „Dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi”, dającego podstawy prawne pod odbudowę i rozwój systemu bibliotecznego w Polsce.*

Abstract: *The Main Library Office in the Ministry of Education, which was responsible for Polish library policy just after the Second World War, undertook a number of tasks aimed at overcoming the consequences of the war. Following are the most important of them: protection and distribution of a few million books from abandoned libraries, transport of the collections stored by Germans in Lower Silesia, revindication of Polish libraries (from the territories of different countries), recording of losses and damages in Polish libraries, preparation of Polish claims for war reparations regarding losses of libraries, and, at last but not least, passing and putting into force „The decree about libraries and the preservation of library collections” – the legal foundation of reconstruction and development of Polish library system.*

Sprawy bibliotek i księgozbiorów na ziemiach polskich wyzwolonych spod okupacji niemieckiej przejął, obwołany przez siebie w Lublinie 22 lipca 1944 r. tymczasowym organem państwowej władzy wykonawczej, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Do końca 1944 r. działania jego organów w tym zakresie nie miały podstaw prawnych, były nieskoordynowane i sprzeczne kompetencyjnie [Kłossowski 1984]. Pierwszym zarządzeniem dotyczącym księgozbiorów był wewnętrzny okólnik Ministerstwa Oświaty z 29 listopada 1944 r., który nakładał odpowiedzialność za zabezpieczanie ocalałych bibliotek i zbiorów bibliotecznych na kuratoria i inspektoraty szkolne. Ponieważ wkrótce potem Ministerstwo Kultury i Sztuki (MKiSz) scedowało swe potencjalne kompetencje w sprawach bibliotecznych na Ministerstwo Oświaty, resortowi temu przypadł główny udział w kształtowaniu polityki bibliotecznej w pierwszych latach PRL.

W lutym 1945 r., w oparciu o dotychczas istniejący referat d/s bibliotecznych, utworzony został w ramach Ministerstwa Oświaty Wydział Bibliotek (w marcu 1946 r. przekształcony w Naczelną Dyрекcję Bibliotek), który skupił grono wybitnych przedwojennych bibliotekarzy polskich, kierowanych początkowo przez Józefa Janiczka, a następnie Józefa Grycza.

Najpilniejszym zadaniem Wydziału Bibliotek bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych stała się organizacja akcji zabezpieczania księgozbiorów bibliotek (a także wypożyczalni książek i księgarni) uznanych za opuszczone (tzn. nie będących w posiadaniu właścicieli na skutek okoliczności związanych z okupacją, np. konfiskaty przez władze okupacyjne), porzuconych (tzn. będących własnością lub w posiadaniu państwa niemieckiego i jego obywateli) oraz podworskich (tzn. wywłaszczonych w wyniku reformy rolnej). Wymienione księgozbiory przechodziły z mocy prawa pod opiekę państwa polskiego, które w drodze zarządzeń i instrukcji Ministra Oświaty określało sposób ich przejęcia, zabezpieczenia i użytkowania. W początkowym okresie obowiązki te przypadły okręgowym wizytatorom bibliotecznym działającym z ramienia kuratoriów okręgów szkolnych. Do końca 1945 r. zabezpieczono na ziemiach polskich od ok. 5 do 7 mln książek, w tym od ok. 1,3 do 2,6 mln książek polskich [Grycz 1946, s. 22; Janiczek 1946, s. 4]. 1 grudnia 1945 r., z myślą o centralnej koordynacji akcji, powołany został Urząd Delegata Ministerstwa Oświaty do zabezpieczenia księgozbiorów opuszczonych i porzuconych z siedzibą w Krakowie, który objął Stanisław Sierotwiński, historyk literatury, bibliotekarz Biblioteki Jagiellońskiej (BJ). W okresie od 1 grudnia 1945 r. do 31 grudnia 1946 r. Delegatura zabezpieczyła ok. 3,8 mln t., z czego ok. 1,8 mln t. zostało zwiezionych do Krakowa. Z początkiem 1947 r. Ministerstwo Oświaty przystąpiło do komasacji, segregacji i repartycji zabezpieczonych księgozbiorów. Utworzono w tym celu rejonowe zbiornice-segregatornie książek zabezpieczonych w Gdańsku, Szczecinie, Poznaniu, Wrocławiu, Katowicach i Krakowie, likwidując zarazem Urząd Delegata sprawowany przez Sierotwińskiego. Zadaniem zbiornic było sprowadzenie i czasowe magazynowanie zasobów książek zabezpieczonych, ich porządkowanie i segregowanie (m.in. w celu wydzielenia zbiorów stanowiących całość, a także zabytkowych i specjalnych) oraz selekcja tematyczna i regionalna. Sukcesywnie przekazywano zarazem wydzielone zasoby książek wskazanym przez Naczelną Dyрекcję Bibliotek instytucjom bibliotecznym, zarówno przedwojennym, jak i nowo powstającym (zwłaszcza bibliotekom publicznym), które w ten sposób pozyskiwały lub uzupełniały utracone pod-

czas okupacji zbiory [Jyż 1982]. W 1951 r., po rozdzieleniu większości książek, nastąpił kres działalności zbiornic rejonowych. Likwidacji uległa zbiornica krakowska, pozostałe przejęła w zarząd Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach, z magazynami w Bytomiu. Od 1952 r. objęła ona swym działaniem obszar całego państwa, pozostając samodzielną placówką biblioteczną do końca 1955 r., kiedy to została przekształcona w zamiejscowy oddział Biblioteki Narodowej pod nazwą Dział Zbiorów Zabezpieczonych i Druków Zbędnych w Bytomiu.

Zaraz po zakończeniu działań wojennych delegaci Ministerstwa Oświaty i bibliotekarze reaktywowanych instytucji podjęli działania zmierzające do powrotu z ziem przejmowanych przez administrację polską, głównie obszaru Dolnego Śląska (m.in. z Adelina, Bolesławia, Grotkowa, Krzeszowa, Książa, Legnicy, Nysy i Środy Śląskiej), zbiorów bibliecznych wywiezionych przez Niemców z Generalnego Gubernatorstwa, zwłaszcza w drugiej połowie 1944 r. Jednocześnie, we współpracy z Ministerstwem Spraw Zagranicznych (MSZ) oraz powołanym w początkach 1945 r. w ramach Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków MKiSz Biurem Rewindykacji i Odszkodowań, podjęto zabiegi o rewindykację księgozbiorów polskich, które znalazły się na obszarze innych państw, głównie Niemiec (m.in. w Berlinie, Görbitsch (Garbicz) k. Słubic i Zandt w Bawarii), Austrii (m.in. w Brück, Fischorn k. Zell am See, Kaprun i Taxenbach), Czechosłowacji (m.in. w Pradze, Nowym Perstynie, Rakowniku i Czeskiej Lipie), a także na terenach przejętych przez ZSRR. Działania te, najbardziej intensywne w latach 1945–1947, doprowadziły do powrotu na ziemie Polski w nowych granicach szeregu wywiezionych partii zbiorów bibliotek warszawskich (m.in. Narodowej, Uniwersyteckiej, Krasińskich, MSZ, Sejmu, Senatu i innych), lwowskich (m.in. Ossolińskich), krakowskich (m.in. BJ i części bibliotek zakładowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, w tym Zakładu Historii Sztuki) oraz śląskich (m.in. Śląskiej Biblioteki Publicznej w Katowicach) [Sawicka 1946; Skuza 1992; Szymiczek 1975/1978; Wiślicki 1946].

Osobno podnoszono też, głównie w latach 1944 i 1945, kwestie powrotu polskich dóbr kultury, w tym zbiorów bibliecznych, z ziem odstąpionych ZSRR. Niewielka ich część powróciła w granice PRL na mocy dwustronnych umów z republikami radzieckimi (litewską, białoruską i ukraińską) dotyczących repatriacji ludności polskiej. W wyniku oddzielnych starań w 1946 i 1947 r. do Wrocławia przewieziono ze Lwowa wyselekcjonowaną część zbiorów Biblioteki Ossolińskich (ok. 220 tys. vol., głównie druków zwartych, bez kolekcji czasopism), przekształconej w Bibliotekę Akademii Nauk Ukraińskiej SSR [Kowalski 1994, s. 86–90].

Wiosną 1945 r. Ministerstwo Oświaty rozpoczęło szeroko zakrojoną akcję ewidencji wojennych i okupacyjnych strat i szkód bibliotek wszystkich typów (niezależnie od formy ich własności), znajdujących się w granicach Polski z 1945 r., z wyłączeniem Ziem Północnych i Zachodnich. Rejestrację strat prowadziły władze szkolne różnych szczebli (głównie inspektoraty szkolne), które, w oparciu o specjalnie przygotowane i rozprowadzane kwestionariusze, gromadziły odpowiednio udokumentowane dane o stratach i szkodach w księgozbiorach, dokumentacji bibliecznej oraz wyposażeniu materialnym bibliotek. Działania rejestracyjne, bardzo pośpieszne i niewolne od błędów metodologicznych [Plis

1994], posłużyły do sporządzenia już w sierpniu 1945 r. przybliżonego bilansu strat bibliotek polskich w czasie drugiej wojny światowej, skorygowanego w niewielkim stopniu w początkach 1947 r. Wskazano w nim na utratę w latach 1939–1945 ok. 13,9 mln t. książek i czasopism oraz 684 tys. jednostek zbiorów specjalnych, czyli (wg ówczesnych szacunków) ok. 2/3 stanu zbiorów bibliotecznych sprzed wybuchu wojny*. Straty bibliotek szkolnych wyniosły ok. 80%, bibliotek oświatowych (samorządowych i organizacji społecznych) 72%, a bibliotek naukowych od 21 do 30%. Szacunkowa wycena materialna zarejestrowanych strat i szkód bibliotecznych wyniosła ok. 391 mln przedw. zł, z czego na księgozbiory (bez prywatnych) przypadło 339 mln zł, a na pozostałe szkody (w budynkach, lokalach, wyposażeniu i dokumentacji bibliotecznej) 52 mln zł [Bieñkowska 1994, s. 27].

Zadośćuczynienie ze strony Niemiec za poniesione w czasie okupacji straty w zakresie bibliotek i zbiorów bibliotecznych stanowiło przedmiot prac Biura Rewindykacji i Odszkodowań MKiSz, kierowanego przez Władysława Tomkiewicza. Zgodnie z ogólnymi założeniami przyjętymi przy likwidacji strat w zakresie kultury sformułowano szczegółowe tezy będące podstawą postulatów rewindykacyjno-odszkodowawczych za straty i szkody biblioteczne. Zamierzano dochodzić reparacji w drodze:

- zwrotu (rewindykacji) wszystkich zachowanych obiektów bibliotecznych wywiezionych z Polski i Ziem Odzyskanych;
- ekwiwalentnych rekompensat w naturze (tzw. restytucji zastępczej) za utraczone „zbiory niepowtarzalne” (specjalne) w postaci np. poloników znajdujących się w bibliotekach niemieckich;
- odszkodowań pieniężnych i materialnych za księgozbiory (sprzęty, urządzenia, katalogi itp.) zniszczone oraz wywiezione i rozproszone, a dotąd nie odnalezione, a także za straty osobowe i szkody poniesione przez środowisko zawodowe bibliotekarzy [Kowalski 1994, s. 146–147].

Niekorzystny dla Polski w końcu lat czterdziestych rozwój wydarzeń politycznych (m.in. narastająca zależność od ZSRR, nasilenie stalinizmu, powstanie dwóch państw niemieckich, początek zimnej wojny i inne) sprawił, że kwestie reparacji wojennych w dziedzinie kultury, w tym bibliotekarstwa, nie doczekały się ani międzynarodowych, ani dwustronnych uregulowań i nie zostały w praktyce zrealizowane. W początkach lat pięćdziesiątych władze PRL odstąpiły ostatecznie od zabiegów mających na celu powetowanie strat kulturalnych w czasie drugiej wojny światowej, likwidując Biuro Rewindykacji i Odszkodowań MKiSz oraz rezygnując z wszelkich roszczeń reparacyjnych wobec NRD. W 1953 i 1965 r. strona polska zgodziła się nawet na przekazanie NRD, bez zapewnienia stosownego ekwiwalentu, różnych księgozbiorów niemieckich (w sumie kilkaset tysięcy tomów, m.in. z Krakowa, Łodzi, Torunia i Lublina) nie mających większej wartości użytkowej dla bibliotek polskich oraz niektórych partii dzieł sztuki o dużym znaczeniu dla kultury niemieckiej. Podobny gest, motywowany względami politycznymi, władze PRL wykonały w 1977 r., przekazując NRD „w darze od narodu polskiego” sześć najcenniejszych manuskryptów muzycznych (Bacha, Beethove-

*Wielkości te są dziś kwestionowane jako cząstkowe, nie w pełni zweryfikowane, nie uwzględniające wszystkich kategorii bibliotek oraz odnoszące się tylko do części ziem polskich [Bieñkowska 1995, s. 86–87]

na i Mozarta) z części zbiorów b. Pruskiej Biblioteki Państwowej w Berlinie, zdeponowanych od r. 1948 w BJ.

W dalszym okresie istnienia PRL nie kontynuowano zinstytucjonalizowanych prac nad rejestracją i restytucją strat w zakresie kultury, w tym bibliotekarstwa. Odzyskanie pojedynczych zabytków piśmiennictwa zagrabionych w czasie okupacji z bibliotek polskich (np. Kodeksu Supraskiego z XI w. z Biblioteki Zamoyskich czy też rękopisu J. Długosza *Banderia Pruthenorum* z XV w. z Archiwum i Biblioteki Kapituły Metropolitalnej Krakowskiej) wiązało się z koniecznością ich odkupienia na Zachodzie po rynkowej cenie lub z wieloletnimi staraniami dyplomatycznymi, jak w przypadku depozytu skarbów kultury polskiej w Kanadzie (oprócz zbiorów wawelskich także 46 niezwykle cennych rękopisów Biblioteki Narodowej i Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie), które powróciły dopiero w 1959 r. [Kupść 1959]. Na fali odwilży po okresie stalinizmu ZSRR zwrócił Polsce w 1957 r., uważany za bezpowrotnie utracony, zbiór ponad 5 tys. starodruków i rękopisów z kilku bibliotek polskich (głównie z Pomorza), przejętych przez Armię Czerwoną na terytorium Niemiec, prawdopodobnie w Görbitsch [Muszyńska 1958].

Problematyka strat bibliotecznych z okresu drugiej wojny światowej powróciła na krótko pod koniec 1970 r. przy okazji układu normalizacyjnego PRL z Niemiecką Republiką Federalną. Kierownictwa bibliotek założonych przed 1939 r. zostały wówczas zobowiązane do sporządzenia wykazu strat i szkód poniesionych podczas okupacji niemieckiej. Ze względu na bardzo szybki wymóg odpowiedzi (np. w przypadku bibliotek podległych MKiSz – jeden tydzień) zgromadzone dane miały charakter fragmentaryczny i wtórny.

Najważniejszym zadaniem Wydziału Bibliotek, a potem Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w pierwszych latach po zakończeniu okupacji niemieckiej była organizacja bieżącej działalności bibliotecznej w powojennej Polsce oraz nadanie jej trwałych ram prawnych stwarzających warunki do rozwoju i realizacji społecznie ważnych zadań o charakterze oświatowym i kulturalnym, takich jak: opieka nad zbiorami bibliotecznymi jako dziedzictwem narodowym, likwidacja analfabetyzmu, powszechny dostęp do książki i informacji naukowej, rozwój czytelnictwa, organizacja instytucji książki na Ziemiach Odzyskanych itp. Za priorytet uznano odtworzenie i rozbudowę trzech podstawowych sieci bibliotek: szkolnych, powszechnych (gminnych miejskich i wiejskich, powiatowych i wojewódzkich) oraz naukowych. Powołano w tym celu odnośne referaty oraz w krótkim czasie przygotowano projekt ustawy o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi stanowiący syntezę projektów przedwojennych, opracowany przez J. Grycza i J. Janiczka. Dekret o bibliotekach został uchwalony z mocą ustawy przez Krajową Radę Narodową (ówczesny organ władzy ustawodawczej) 17 kwietnia 1946 r., dając podstawy prawne organizacji nowoczesnego systemu bibliotecznego w Polsce. Dekret określił status zbiorów bibliotecznych, strukturę i cele systemu bibliotecznego oraz zasady jego organizacji. Powoływał ogólnokrajową sieć bibliotek publicznych (szkolnych, powszechnych i naukowych), określając cele i zakres ich działania, sposób finansowania i nadzoru. Sankcjonował wyłączność kompetencyjną Ministerstwa Oświaty w sprawach bibliotek i zbiorów bibliotecznych wszystkich typów, umożliwiając prowadzenie jednolitej polityki bibliotecznej. Określał ponadto status bibliotek niepublicznych, tryb powoływania społecznych

organów doradczych, sankcje za uchylenie się od obowiązku rejestracji bibliotek itd. Pewne zastrzeżenia mógł budzić tylko zapis o możliwości przejmowania prywatnych księgozbiorów domowych na użytek instytucji publicznych, co legitymizować miało dotychczasowy sposób zabezpieczania bibliotek opuszczonych i podworskich [Zarzębski 1986].

W toku dalszych prac normatywnych Naczelna Dyrekcja Bibliotek wydała instrukcje dla bibliotek powiatowych, gminnych oraz punktów bibliotecznych, ujednoliciła zasady gromadzenia i kompletowania księgozbiorów oraz metody i normy opracowania i udostępniania zbiorów, ustaliła nowe zasady egzemplarza obowiązkowego oraz wzory formularzy bibliotecznych, określiła wymagania kwalifikacyjne bibliotekarzy i zasady ich wynagradzania, stworzyła podstawy pod rozwój szkolnictwa bibliotekarskiego itd.

Dekret o bibliotekach odegrał bardzo znaczącą rolę w odbudowie i rozwoju bibliotekarstwa polskiego po drugiej wojnie światowej [Półwiecze 1996]. Najbardziej trwałym efektem jego realizacji stała się utworzona w ciągu kilku lat wielotysięczna sieć bibliotek powszechnych (i punktów bibliotecznych) różnych szczebli, która przynajmniej w części zastąpiła najbardziej zniszczone podczas okupacji i bardzo liczne w okresie międzywojennym biblioteki oświatowe. Ogromne znaczenie miał również fakt, że sprawy bibliotek i czytelnictwa zostały uznane w pierwszych latach powojennych za zadania wagi państwowej i że były one powszechnie akceptowane społecznie. Umożliwiło to szybką konsolidację środowiska zawodowego bibliotekarzy, które już w lutym 1945 r. reaktywowało w Krakowie Związek Zawodowy Bibliotekarzy (od 1946 r. i Archiwistów) Polskich oraz wznowiło wydawanie czasopisma *Bibliotekarz*. Rok później utworzony został w Łodzi Państwowy Instytut Książki jako ośrodek naukowo-badawczy w zakresie nauki o książce, bibliografii i dziedzin pokrewnych, a na tamtejszym uniwersytecie powstała pierwsza katedra bibliotekoznawstwa. Ukazał się też pierwszy powojenny numer kwartalnika *Przegląd Biblioteczny*.

Likwidacja skutków drugiej wojny światowej w dziedzinie bibliotekarstwa przestała być jednym z celów polityki oświatowej i kulturalnej PRL w początkach lat pięćdziesiątych, wraz z ukształtowaniem się w Polsce systemu ustrojowego opartego na stalinizmie. Rozwiązaniu uległa wówczas Naczelna Dyrekcja Bibliotek, ze stanowisk usunięci zostali dotychczasowi kreatorzy polityki bibliotecznej, m.in. J. Grycz i J. Janiczek, kompetencje w sprawach bibliotek przejęło MKiSz, a utworzony w jego ramach Centralny Zarząd Bibliotek ograniczył się wyłącznie do spraw bibliotekarstwa publicznego, zlikwidowano lub zreorganizowano szereg instytucji i stowarzyszeń działających przed 1939 r., co spowodowało m.in. rozproszenie bądź komasację i przemieszczenia wielu księgozbiorów, rozwiązano Państwowy Instytut Książki, odstąpiono od roszczeń mających na celu powetowanie strat kultury polskiej, m.in. w zakresie zbiorów bibliotecznych, zaprzestano gromadzenia i weryfikacji danych na ten temat, do dekretu o bibliotekach wprowadzono zmiany uniemożliwiające tworzenie społecznych organów doradczych, upaństwowiono i scentralizowano instytucje wydawnicze, drukarskie i księgarskie, zlikwidowano prywatne wypożyczalnie książek, nastąpiła delegacja kompetencji w sprawach bibliotek naukowych i fachowych na szereg resortów branżowych, w gromadzeniu księgozbiorów stosowano kryteria ideologiczne, w polityce personalnej – nomenklaturowe itd.

Wysiłek ówczesnej elity bibliotekarzy mających wpływ na kształt polityki bibliotecznej państwa oraz wielu środowisk lokalnych podjęty w latach 1945–1950 w celu likwidacji skutków drugiej wojny światowej należy ocenić pozytywnie. Umożliwił on odbudowę stanu bibliotekarstwa polskiego, zwłaszcza powszechnego, oraz stworzył trwałe warunki jego funkcjonowania i rozwoju w następnych latach, zwłaszcza po okresie stalinizmu.

WYKORZYSTANE ŹRÓDŁA I OPRACOWANIA

- Bieńkowska, B. (1995). Wokół raportu o stratach bibliotek polskich w czasie II wojny światowej. Problematyka bibliologiczna. W: *Symposia Bibliologica*. Warszawa: PTB, s. 85–92.
- . (oprac.) (1994). *Straty bibliotek polskich w czasie drugiej wojny światowej*. Warszawa: MKiSz.
- Grycz, J. (1946). Problemy biblioteczne obecnej doby. *Prz. Bibl.* 14, 1, s. 4–24.
- Janiczek, J. (1946). Sprawy biblioteczne w ramach działalności Ministerstwa Oświaty. *Bibliotekarz* 13, 1–2, s. 1–13.
- Jyż, G. (1982). Ochrona książki polskiej w latach 1944–1946. *Bibliotekarz* 49, 3, s. 70–75.
- Kłossowski, A. (1984). PKWN w akcji ratowania książek. Warszawa: BN.
- Kowalski, W. (1994). Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury. Wyd. 2. Warszawa: Instytut Kultury.
- Kupść, B. (1959). Powrót skarbów kultury narodowej z Kanady. *Prz. Bibl.* 27, 1/2, s. 136–139.
- M. [Muszyńska], K. (1958). Ocalałe rękopisy ze zbiorów polskich. *Prz. Bibl.* 26, 1/2, s. 70.
- Plis, J. (1994). Źródła dotyczące strat bibliotek w czasie II wojny światowej. Ocena ich wiarygodności. W: *Symposia Bibliologica*. Warszawa: PTB, s. 139–149.
- Półwiecze Dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi. Refleksje i opinie bibliotekarzy. Materiały ze spotkania „okrągłego stołu” Warszawa 17 kwietnia 1996 r. (1996). Warszawa: CUKB.
- Sawicka, S. (1946). Rewindykacja książki polskiej. *Prz. Zach.* 2, 2, s. 193–195.
- Skuza, C. (1992). Odzyskanie mienia polskiego po II wojnie światowej. Piła: Centrum Szkolenia Służby Czołgowo-Samochodowej.
- Szymiczek, F. (1975/1978, d r. 1980). Akcja zabezpieczania bibliotek i księgozbiorów na Śląsku w świetle dokumentów i wspomnień własnych. *Książnica Śląska* 20, s. 26–63.
- Wiślicki, A. (1946). Roczny bilans prac rewindykacyjnych. *Prz. Tech.* 67, 15–16, s. 1–4.
- Zarzębski, T. (1986). Geneza, życie i nauki Dekretu. *Prz. Bibl.* 54, 3/4, s. 279–295.